

Metszetek bolsevizmusról, sztálinizmusról

MTT – KRONOSZ – ÁBTL

METSZETEK
BOLSEVIZMUSRÓL, SZTÁLINIZMUSRÓL

METSZETEK BOLSEVIZMUSRÓL, SZTÁLINIZMUSRÓL

Szerkesztette
Gyarmati György és Pihurik Judit

Magyar Történelmi Társulat
Kronosz Kiadó
Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára
Budapest-Pécs
2018

Jelen elektronikus kiadvány a Magyar Történelmi Társulat,
a Kronosz Kiadó és az Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára
gondozásában 2018-ban megjelent nyomtatott kötet változatlan kiadása

pdf ISBN 978-615-6027-84-9

A kiadásért felel a Magyar Történelmi Társulat elnöke, a
Kronosz Kiadó igazgatója és az Állambiztonsági Szolgálatok
Történelmi Levéltára főigazgatója

www.tortenelmitarsulat

www.kronoszkiado.hu

www.abtl.hu

A borító Nemes Péter munkája

Nyomdai munkák: Virágmandula Kft.

Felelős vezető a kft. ügyvezetője

© Szerzők

© Szerkesztők

© Magyar Történelmi Társulat

© Kronosz Kiadó

© Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára

Tartalom

GYARMATI GYÖRGY – PIHURIK JUDIT

Előszó 9

SZŐKE KATALIN

A köznapok káosza és pusztulásvíziók

Apokalipszis 1917 – Ivan Bunyin, Makszim

Gorkij és Vaszilij Rozanov 13

SZILÁGYI ÁKOS

Az orosz forradalom öngyilkosai 33

PIHURIK JUDIT

A propagandán innen és túl

Bolsevizmus-közelítések

a Horthy-korszakból 117

KALMÁR MELINDA

A sztálinizmus kelet-közép-európai esélyei

A népi demokratikus elkanyarodás 133

PALASIK MÁRIA

Diktatúraépítés a demokráciában

Ahogy a parlamentben látták, 1945–1949 163

PETRÁS ÉVA

A nemzeti kommunizmus egy polgári olvasata

Kovrig Béla, kereszténydemokrata

szociálpolitikus kommunizmusképe..... 189

A. SAJTI ENIKŐ	
„Tito megmondja, mit gondol a nép”	
A Tito-kultusz kialakulása és funkciója	212
GYARMATI GYÖRGY	
Sztálin-epigonból kegyvesztett lakáj	
Az „etalon Rákosi” kultuszának	
jelentésrétegei	227
STANDEISKY ÉVA	
Rendszerellenesség és rendszerhit	
<i>Az ember tragédiája</i> az 1950-es években	253
RAINER M. JÁNOS	
Magyar posztsztálinizmus	269
Névmutató	281

Előszó

A Magyar Történelmi Társulat – és annak Dél-alföldi Csoportja –, a Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának Történelmi Intézete, valamint az Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára *Metszetek a bolsevizmusról és a sztálinizmusról* címmel rendezett konferenciát az 1917. évi orosz forradalmak centenáriumán, 2017 áprilisában.¹ Európa számos városában emlékeztek meg a 100. évfordulóról szakmai konferenciákkal, tematikus – a korabeli főszereplőket archív képpel-hanggal megidéző – kiállításokkal. Általános jellemző volt, hogy a történetek felidézése során napjainkra teljesen mellőzötté lett az egykori szovjet érdekszférában általánosan használt „Nagy Októberi Szocialista Forradalom”. Ezt immár a radikális sodrású átalakulás-fázisokon belül is többnyire puccsnak tekintik. Az elmúlt negyedszázadban – túllépve a rendszerlegitimáló múltfeltárás béklyóján – leginkább az oroszországi historiográfia és emlékezetpolitika metamorfózisa mutatja a szinte „minden másként volt” újraértelmezést, el egészen odáig, hogy az egykoron Szentpétervár központú NOSZF obligát ünneplését Moszkva 400 évvel korábbi lengyel megszállás alóli szabadulásának emléknapjává „keresztelték át”. Ez illeszkedik egy, a *forradalom* modernkori fogalmát

¹ A konferenciát a Nemzeti Kulturális Alap támogatta, megszervezéséhez a rendezőkön kívül hozzájárult Szeged Megyei Jogú Város Önkormányzata is.

újraértelmező történetírói trendbe, melynek gazdag külhoni hozadékát – ugyancsak a centenáriumi évben – Hahner Péter tekintette át magyarul.² Közülük maga is idézi azt a témánk kiindulópontjára vonatkozó, s újabban „kánonná” válni látzó differenciáltabb látószöveget, amelyet Oroszország 1917-es történései kapcsán Nicolas Werth vetett papírra: a szétziláló-dó, összeomlóban levő cárizmus keltette „intézményi légüres térben [...] összetart, vagy – pontosabban – egymásba illeszkedik a politikai államcsíny és a társadalmi forradalom, majd később válik szét az önkényuralom évtizedeire.”³

A szegedi konferencia kiindulópontja is 1917 volt, ám annak későbbi, az orosz határokon túlnyúló expanziója miatt a kelet-közép-európai térségre ható későbbi – történelemformáló – penetrációjának néhány mozzanatát igyekeztünk megjeleníteni.⁴ Azért esett a hangsúly a sztálinizmus időszakára, mert az 1917-ben induló orosz-szovjet átalakulás egy nemzedékkel később, a második világháború lezárulása után lett e térségben is paradigmaticusan új rendszerváltó tényező, ám ez tájainkon már a sztálinizmus terroruralmának adaptációs kényszereként jelent meg. A konferencia előadói és referátumaik viszont nem a hagyományos politi-

² Hahner Péter: Mi a forradalom? In: *Uő: 13 diktátor. Fejezetek a forradalmak történetéből*. Animus Kiadó, Budapest, 2017. 9–30.

³ Nicolas Werth: Egy állam a népe ellen. Erőszak, elnyomás, rémuralom a Szovjetunióban. In: Stéphane Courtois – Nicolas Werth – Jean-louis Panné – Karel Bartosek – Jean-Louis Margolin – Andrzej Paczkowski: *A kommunizmus fekete könyve*. Nagyvilág, Budapest, 2000. 47. Hahner Péter: i. m. 200.

⁴ Itt kell megjegyezzük, hogy eredetileg tágabb regionális panorámát terveztünk, ám több felkért résztvevő – éppen hasonló témakörben rendezett más előadói elköteleződése miatt – nem tudta vállalni a közreműködést, hogy például cseh, lengyel, illetve román esettanulmányokkal gazdagítsa a referátumkínálatot.

katörténet – sokadiknak tekinthető – „revíziós” nyomvonala mentén reprodukálják a tárgykör egy-egy részkérdését. Sokkal inkább a társadalmi megélés, illetve a korabeli társadalmi recepció felől közelítenek tárgyukhoz. Vonatkozik ez a kezdeti (bolsevik) résztvevő-elszenvedő értelmiségi kortársak naplókba „rejtett” apokalipszis érzetére, Szőke Katalin tollából éppúgy, mint Szilágyi Ákosnak a pszichohistóriai nézőpontot is érvényesítő öngyilkosság-cunami tanulmányára, mely – az elhangzott referátumához képest – majdhogynem kismonográfiává terjedelmesedett. Ebben arra is kitér a szerző, hogy miben különböznek egymástól az 1917-es orosz forradalmat és az 1929-es sztálini ellenforradalmat követő évtized öngyilkosai és öngyilkossági hullámai. Ugyancsak e kortársi recepció vonulatba tartozik Pihurik Judit írása, arra helyezve a hangsúlyt, hogy a két világháború közötti Magyarországon a társadalomtudományi közelítéseket mennyiben terhelte meg az 1919-es négy hónapnyi bolsevik mintát követő hazai tanács-(rém)uralom sokkja, s később miként észrevételezték a Sztálin nevéhez kötődő fordulatot, a már öncélúan csak a hatalomstabilizálásra koncentráló terror teljes körű intézményesülését.

A referátumok következő blokkja már a sztálini modell második világháború utáni expanzióját szemléli. Kalmár Melinda a címben is jelzi írása velejét: a sztálinizmus kelet-közép-európai diszperzióját, illetve azt, hogy adaptálni kényszerülő országok saját történelmi társadalmi-kulturális tradícióival ütközve hol és milyen mértékű eltérések moderálták idővel a szovjet archetípust. Palasik Mária és Petrás Éva egyaránt e kényszeradaptáció korabeli – elutasító – „polgári olvasatát” idézi fel. Előbbi közvetlenül a háborút követő magyar parlament fokozatosan gleichschaltolt nyilvánossá-

gában követi ezt a folyamatot, az idővel ahhoz igazodóan – a közéletből és/vagy az országból is – kiebrudalt képviselők megnyilatkozásait számba véve. Petrás egy, az országot épp a kommunista térfoglalás megállíthatatlansága miatt elhagyó kereszténydemokrata szociológus, Kovrig Béla háború előtti, majd – 1956 által is inspiráltan – már Amerikában írt kommunizmus-elemzéseit veti össze. Utóbbiban – Kovrig ezen munkája itthon csak a közelmúltban kapott nyilvánosságot – nevezett Rákosi Sztálin-epigon terroruralmát is a „nemzeti kommunizmus” irányába tendáló mutációk egyikének tartja.

Ugyancsak ketten vállalkoztak a konferencián a sztálinizmus rendszer-specifikus jelensége, a személyi kultusz két eltérő változatának a megidézésére. A Sajti Enikő a markánsan szuverenitásőrző délszláv titoizmus, illetve a Titokultusz jellegzetességeit követi nyomon, Gyarmati György pedig Rákosi lakájsztálinista dicsőítésének a jelentésrétegeit vette számba. A kettő párhuzamos olvasata nem csupán azért tanulságos, mert nevezettek anno a „kommunizmus projekt” – egymással is karakteresen szembenálló – végleteit testesítették meg, hanem azért, mert ez „utóéletük” különbözőségére is kihatott. Tito és izmusa, illetve az „önigazgató szocializmus” iránt a rendszer letűnése és országa felbomlása – mondhatni közkívánat szerinti elparentálása – után is maradt némi nosztalgia. Hozzá képest Rákosi konjunkturalis vezérmitológiája már bukása előtt leáldozott. Mi több, életének utolsó másfél évtizedében is örömmel „fedekkeztek meg” róla, s lett belőle mind politikai szinten, mind a folklorizálódott közemlékezetben persona non grata, rendszer-bűnbak, verbálisan elpáholható pária. Ez azonban már országlása idején is megtörtént, mint azt a Standeisky Éva által vizsgált, *Az élmunkás tragédiája* című szatíra is bizo-

nyítja. *Az ember tragédiája* 1952-ben született „átirata” megsemmisítő kritikát mond a szovjet mintát követő Magyarország „paradicsomi” állapotairól, illusztrálva a hazai sztálinizmus működését.

A kötetzáró tanulmányban Rainer M. János a magyar posztsztálinizmus azon sajátosságát mutatja be, hogy az államszocialista rendszer 1956-után is fennmaradó uralmi alapképletéhez képest milyen korrekciós elemek előtérbe kerülése teremtett meg egy megkülönböztethető „kádári modellt.”

„Metszetek.” Részben egyedi, részben egymással párbeszédbe elegendő korszak-részletek kínálnak esetenként újabb adalékokat a bolsevizmus-sztálinizmusról, illetve annak kelet-közép-európai elágazásairól. A kötet mindazonáltal egyik darabja a múlt századi történeti ismeret – különböző prizmatörésű, ám be nem fejezett – „újrírásainak.” Ez akár természetesnek is tekinthető, mivel a száz évvel ezelőtt rendszerré konstruált bolsevizmus – és annak sokféle változatot felmutató regionális modellje – még csak átmenőben van a kommunikatív, „forró” emlékezet tartományából a történeti múlttá válás felé.

A szerkesztők

Szeged–Vác, 2018. március